

III Б/22

СТЕПАН ЛИСАК

НА
РІДНІМ
ФРОНТІ

Р. Нічовський

2:35

СТЕПАН ЛИСАК:

НА
РІДНІМ ФРОНТІ
СПОГАДИ Й НАРИСИ
I

П Р А Г А
МСМXXXIX

III Б / 22

СТЕПАН ЛИСАК

НА РІДНІМ ФРОНТІ
СПОГАДИ Й НАРИСИ

I.

Handwritten signature in red ink

П Р А Г А

1939.

ВИДАВНИЦТВО

„УКРАЇНСЬКА РОДИНА“

LIBRARY
of
Ukrainian Publishers
Ltd. *Inv. 989*

Обгортка акад. графіка проф. Р. Лісовського

*Ми чашу терпінь і любови ви-
пили вщерть. Цілу молодість
кров шоломами пили. І калино-
вий літопис народу своїм серцем
писали.*

В. Тесар.

Друкарня Шмідбергер, Прага II., Бенатська 7.

Присвячую —

Стрільцям і Старшинам

1-шого Пробоевого

Гуцульського Куреня.

А в т о р.

Перша ніч на галицькім фронті.

На початку місяця грудня четвертий коломийський курінь, під командою пор. Райляна, рушив увечері з касарень бувшого австрійського 36. полку на фронт. Похідний четвертий курінь складався з повних трьох сотень молодих хлопців-гуцулів, що з них більша частина зголосилася в коші добровільно на фронт.

Наш курінь, у новім зеленім однострої австрійської армії, йшов на двірць гарно в чвірках, сотня за сотнею, у супроводі військової орхестри.

Вечеріло... Червоне, студене сонце сховалося за Карпатські гори, сильний мороз скрипів під черевиками. Хлопці-стрілецьтво, в добрім настрої, підносили високо голос стрілецької пісні: „А ми тую червону калину!... гей, гей, гей розвеселимо!!!“

„Гей, гей“!... було чути далеко й широко.

Я, тоді вісімнадцятилітній хлопчина в першій сотні, в першій четі, йшов на переді гордо, мов отаман, хоч приклад мого довгого кріса дотикав землі. Біля мене йшов десятник Микола Гадийчук, добрий мій друг і товариш; я його вічно на фронті тримався; де був Микола, там був і я. (Поляг у наступі під Монастириськами). Кілька кроків перед нами йшов

командант першої сотні четар Ковч. На коломийським двірці цілий курінь вступив до вагонів, деякі стрільці й старшини прощалися зі своїми рідними, тут і там котилася слеза... До мене ніхто не прийшов, і так було краще.

За дві години сирена льокомотиви дала сигнал і цілий ряд вагонів поспішно рушив на Коршів. У Станиславові наш транспорт з технічних причин здержано до рана. На пероні, в ждальнях, усюди було повно війська; в довгих руських шинелях, у чорних високих козацьких шапках — Наддніпрянці йдуть на Львів — я чув від наших. Біля девятої години ми виїхали даліше. Ніде довго не здержувалися. Тільки в Ходорові постояли півтори — дві години. Йдемо на Стрий. Тут на двірці привітав нас якийсь булавний старшина (правдоподібно полк. Коссак). Свою промову закінчив словами: „Коломия із свого округа дає нам найкращих синів, я вірю, що ви сповните святий обов'язок, я знаю вас, я з вами служив і тому коломийський курінь вважаю за найкращу частину нашої молоді армії“.

Потім ми їхали даліше через Дорогобич на Новий Самбір. Тут, у касарнях бувш. австрійського 77. полку, були ми чотири — п'ять днів і знову сіли до потягу й поїхали до Фельштина. Це була наша остання стація. На двірці наш курінь переглянув командант хирівського фронту — ген. Кравс. Відтак курінь рушив через містечко до села Городовець під Хирівську Посаду. Тут наш курінь остав на квартирах, а ми перша — перша сотня — четаря Ковча,

подалися на фронт на зміну старих чет Самбірської сотні.

Ніч...

Перша ніч на ріднім фронті! Тої ночі падав сніг на Галицьку Землю. Білів ліс, білили поля. В далі дрімало село... — Хирівська Посада — в білій святочній шаті... Ген, ген — за селом, за тими білими стріхами до землі схилених хат — лежав старий Хирів із своїм маєстатично вежатим монастирем.

Стою на краї ліса, на першій стійці й не спускаю очей зі засніженої далі... Там скривається наш ворог... Свій старий кріс міцно стискаю у руках. Я кожної хвилини готов... Я нині почувся правдивим стрільцем Галицької Армії. Я вже був фронтовиком! Бо я стояв на передній стійці — першу ніч на ріднім фронті!!!

Чую чийсь кроки — скрипання замерзлого снігу під черевиками. З ліса наближаються три білі постаті. „Гасло“? — запитую. Стали... Один із них справно відповідає. Підходять ближче. „Гей, хло, зміна!“ Пізнаю голос десятника... Зміна стійок. Десятник наказує щось новому стійковому, наминає, руками вказує наліво й направо; потім новий стійковий став на моє місце, а я із зміною — нас трьох — вертаємо до наших чет. Стрільці сиділи біля вогнів, тримаючи в руках кріси. Сіли й

ми біля ватри. За хвилину — в моїх колінах і цілім тілі — я чув мило, приємне тепло.

Сухі поліна палахкотіли, тверді суки тріскали, червоні іскри летіли вгору, розліталися й гасли над нашими головами.

Дрімали інші, дрімав і я.

У лісі тиша.

Сніжок падав і падав...

І ми мали малих героїв.

В 1933 році одної листопадової суботи відбувся в Празі величавий похорон. Ховали наймолодшого чеського легіонера французької армії. Пятнадцятилітній молоденький доброволець поляг у 1915 році від ворожої кулі на французьким фронті.

Називався — Люмір Бжежовські.

Тлінні останки наймолодшого рядовика-добровольця привіз у літаку до Праги найкращий вояк Франції — генерал Веган. Урну з попелом везли на ляфеті, прикритій квітами й вінцями з довгими лентами кольористими, різноманітними... Перед ляфетою йшли струнко в шоломах сотні війська й чети старих вояків.

За нею йшли високі достойники влади й церкви, біля них генерали з начальником головного штабу. За ними підходив поважно, повільно дипломатичний корпус, висланці чужих держав і народів.

Наймоладшого легіонера — Люміра Бжежовського положили побіч генерала Чечка в народнім Пантеоні. Про нього будуть знати, про нього та його смерть у читанках учитимуть дітей у школі.

Перед мавстатом Люміра Бжежовського і я скло-

нив голову... В ту ж хвилину пригадав собі нашого ще молодшого героя.

* * *

Чортківська офензива...

Українська Галицька Армія щераз напружилася, щераз наставила свої сталеві штики, щераз махнула своїми побідними крилами.

З вузького подільського „хвоста“ підсувалася вперед — окрилена вірою в перемогу — здобуваючи рідні села й міста в тяжких боях з ворогами. По тяжкім бої наші війська заняли Бурштин.

Здобули й Рогатин!

У розстрільній ішли на Черче. (Черче наші не забудуть; тут нас вітали щиро й славно; дорогу цвітами встелили).

На шляху Черче-Підкамінь, лежав кілька кроків від рову десяти — одинадцяти-літній хлопчик. Він не жив. Лежав спокійно з відкритими дитячими очима, його скривлені уста й груди були залиті кровю.

Лежав горілиць, простоволосий, з розкиненими босими нагами, міцно стиснутими пальцями рук. Біля нього лежав глиняний збанок.

У нім ще була краплина води.

Він носив воду українським воякам на бойову лінію... Ворожа куля недалеко Підкаміня під ліском розірвала його молоденькі груди. Я вилляв зі збанка останню краплину води на долоню й утер його криваві уста. З блюзи вийняв кусок платини й прикрив його молоденьку голову.

Щераз поцілував у чоло й побіг за своїми.

Наш молоденький хлопчик не носив на голові мазепинки, він не мав кріса, він не був вояком. Але поляг на бойовищі серед граду куль, як правдивий вояк. Був героєм. Він нас знав. Він нас любив. Його молоде серце відчувало, за що ми бемося.

Ми не повинні забувати за наших дітей-героїв.

Святий Вечір під Хировом.

Свят-Вечір...

Вже вечеріло, коли наша сотня з четвертого коломийського куріня вийшла з кватир — теплих хат села Городовець і подалася на фронт скріпити бовві стійки під Хирівську Посаду.

Свят-Вечір...

На біло-темнім небі мерехтіли святовечірні зорі, поля й села лежали покриті святочною білою габою. Сотня гусаком бродила в снігу, підсувалася вперед. Під ногами монотонно скрипів морозний сніг...

Свят-Вечір...

У кожного з нас летіли думки — ген на Гуцульщину, Покуття, до селянських хат. Там наші батьки й матері споминають нас при Святій Вечері...

Сотня входила в ліс. Стрілецькі ялинки — вікові буйні смереки дримали в тиші під тягарем білого одягу. Ліс зі зеленими верхами могутніх корон охопив нас своїми раменами.

Командант сотні дає наказ:

„Дві чети залишаться на місці, обсаджать праве крило ліса на відтинку села Вовче“. Перша чета приходить з лісу ярмом до двора скріпити стійки під Хирівську Посаду. Під Посадою командант чети

44/67
НА РІДНІМ ФРОНТІ.

Автор в однострої підхорунжого
Української Галицької Армії.
(Світлено в 1920 р.)

розставив сторожі на призначених місцях нашого району, головню біля шляху подвійно скріплено передні стійки. Останні з чети входимо до вартівні — простої хати. За довгим столом сиділи стрільці в другій сотні нашого куріня й тихим голосом співали святу пісню старої коляди: „...ангели співають, царя вітають, поклони дають, чудо, чудо повідають“.

Здоровимося, сідаємо й співаємо з ними. Але лишень на хвилину. Десятник з другої сотні викликає стрільців, беруть кріси на плечі й виходять у яр. Зміна стійок. За пів години входить до вартівні справник і кличе нас по вечерю. Виходимо з їдунками на двір, обступаємо сани, два кухарі наливають гарячу зупу, солодку кутю, рибу й чай. Там у запіллі на нас не забули, вони про нас памятають.

Молодий справник кожному з нас дає до рук мішечок коляди. Стрільці з повними руками входять до вартівні й сідають за стіл. Імо святу вечерю, беремо до кишені кілька горіхів, кріси на плечі й ідемо змінити наших на стійках. На них чекають кухарі й справник.

Командант чети дає мені наказ: „Вістун Лисак, візьми двох стрільців, обійди стійки на правім крилі й зголосися в лісі в команданта сотні...“

Виходимо на двір... Святвечірня ніч була спокійна... На сірім небі моргали зорі...

Ціла Галицька земля лежала маєстатично покрита святочною білою габою...

Маланка на фронті.

Морозна ніч на Маланки...

В нічній тиші гримнули стріли...

Наливо від нас чергав скоростріл...

Ворожі стріли падали недалеко в ліс. А в лісі гуде, шумить. Буйні корони вікових смерек гомінно кликали: „До зброї, тривога!...“

В ярку — рух... Згасає ватра, стрільці встають... і паде команда: „Сотня гусаком за мною — руш!“ Сірі постаті за командантом підходять вузьким ярком. На краї ліса лягають до старих окопів світової війни. Пухкий сніг у ровах їх гріє, червоні обличчя стрільців жаріють вогнем.

Умовк кулемет... Рідке пік-пак падає наливо від нас.

Командант сотні бігає від чети до чети, дає накази четовим, а сам по-батьківськи наповідає, наказує: „Ані стрілу без наказу!“

Стрілець Костюк, заграбаний у снігу, тільки очі його з під шолому світять, говорить собі: „Гей, чудо, гей, ворог стріляє аж ліс трясеться, а ми не сміємо.“

Бігме не видержу...“

„Тихо там!“ — гукнув четовий.

Стрілянина втихає... Глядимо в даль.

Перед нами, неначе на долоні, біліють загони, а за нами рисується, немов велика буква „Т“, — українське село...

На фронті нас мало. Ведемо війну, покищо, без лінії, наче партизани. Наш район тягнеться два кілометри, аж до села Вовче. Противник несподівано може прийти на наші зади. Командант сотні стягає одну чету з окопів та її роями скріпляє крила.

Зліва й зправа нас хоронить ліс...

Нараз бачимо, як живі точки в білих плащах рухаються по полі, підсуваються, падають у сніг та знову підбігають у напрямі ліса.

Стрілець Костюк нетерпеливо зачинає знову: „Гей чудо, гей бігме стріляю“.

„Петре, мовчи, будеш стріляти“, — сказав вістун. Ми причаїлися... Ждемо.

Пять — шість хвилин здаються вічністю. Білі постаті зближаються. Кожний з нас прямує на ворога кріс. Нараз команда: „Стріляти"... Скоростріли й кріси сипнули вогнем. Ворожа розстрільна лягає у сніг. Ще один наказ: „Дві чети вперед бігом руш"... Обі чети вмить кинулися на ворога. Противник, у паніці втікаючи, лишає за собою сліди крові...

Стрілець Костюк був перший. Стріляв та кричав: „Стій"... Один кулеметчик покинув скоростріл на гренджолах, а сам утікав за своїми. Костюк перший

прибіг до санок, а побачивши на них скоростріл аж крикнув з радості: „Гей чудо, гей!“

Стріли втихли.

Вертаємося назад у ліс. У нас обійшлося без ранених. На краї ліса залишили стійкових, а самі йдемо в ярок. Стрелець Костюк — герой на Маланки — притяг скоростріл. Розложили ватру й посідали біля вогню. Командант сотні глянув на годинник. Було пів-дванадцятої.

„Якраз у цю годину“ — говорив до нас командант — „там, ген у запіллі мільйони українців прощають старий рік... Рік, що нам дав ці Великі Дні.

— Хай він буде благословенний — відповіли стрільці. Четар К. підійшов до стрільця Костюка й кріпко стиснув йому тверду стрілецьку руку.

Мазепинка.

З мого однострою нічого не залишилося, тільки мазепинка.

Шапка Українського Січового Стрільця.

Я зберігаю її як дорогу реліквію — на спомин...

Сіра, виблідла від сонця й літ, лежить і чекає...

Вісімнадцять твердих емігрантських літ.

Чекає й вірить...

Бачила зі мною у днях Воскресення в Городі-Льва розмаяні жовтоблакітні прапори, — квіти під ногами, — великі афіші на мурах. („... Ти вільний народі...“)

Свобода... Свобода... Свобода...

Моя мазепинка.

Вона вірить, що я її ще раз візьму на свою голову — де-не-де на скрані зі сріблестим волоссям — та й піду з нею так як колись перед літами...

За волю й стрілецьку славу.

Буває вечером витягаю її обережно з шафи й кохаюся її маєстатом.

Довгі години з нею розмовляючи — її споминами я молодію.

Вона мені пригадує, що я був Українським Січовим Стрільцем.

й шипотіла парою в поготівлі панцирка. За яких десять хвилин рушила з місця й помалу підсувалася до Городовиць, під Посаду на фронт.

Стрілянина на нашім відтинку не робила на мене ніякого вражіння. По безкорисних мирових переговорах (25—28 лютого) з ворогом, головно з військовими представниками Антанти, — гарматні дула й розвідні стежі, наші й ворожі, розпочали живішу перестрілку на цілім Хирівськім фронті

По короткім чеканні у Фельштині я всів до поїзду на Нов. Самбір. Зі мною їхала також одна чета з нашого куріня, яка була командована, здається, у Скільщину на пограничну сторожу.

Поїзд на Самбір їхав дуже помалу. Через вікно вагону я дивився на голі поля, на замерзлу землю. За цю землю — оці вузькі селянські загони — хрест на-вхрест перетяті межами — там недалеко кипить завзята війна.

В Самборі я виліз з поїзду й вийшов у місто. Я хотів собі купити тут нові черевики, бо мої за цілу зиму на фронті на ногах розлізалися. На ринку в одній крамниці купив нові, заплатив ще австрійськими коронами й вертав назад на двірець.

По дорозі я стрічав багацько війська: стрільців-новобранців; у старих підтятих „мантлях“; тут і там на голові нова мазепинка! На крамницях, каварнях, голярнях, всюди, висіли нові таблиці (фірми), писані урядовою українською мовою. А на мурах я бачив наліплені великі афіші, видані Начкомандою до Галицьких військ.

віруючих, зі сумними обличчями співали монотонну святу пісню. Я став між ними, — людьми з розваленого старого світа — й молився засвіт Новий...

За два дні я виїхав з Відня. Коло 25. березня я прибув до Городовиць і зголосився у команді четвертого куріня. Коли я здав звіт з моєї подорожі, командант поруч. Абель сказав мені, що моя 1. сотня з командантом четарем Ковчем була командована з під Хирова до нової формованої частини четаря Гриця Голинського.

За кілька днів я знайшов 1-ший Пробоевий Гучульський Курінь десь коло Рудок на відпочинку й зголосився у нового команданта сотні хорунжого Коновала, бо четар Ковч був ранений у боях під Городком.

Наш музика.

Стрільця Вавринюка не забуду ніколи.

„Наш музика“, так усі його називали.

— Заграй нам, заграй — на квартирах — про-
сили стрільці.

І він грав нам, на стару гуцульську скрипку,
мелодію ніжну, хвилюючу гуцульського танку.

Бадьорій аркан і різку коломийку грав нам —
молодим стрільцям — на квартирах, у походах і та-
кож на фронтах. Коли в нашій районі було спо-
кійно, зимовими вечерами на нашій квартирі було
весело. Дівчата сходилися з цілого „Кута“, а коли
Василь взяв скрипку до рук — красуні роїлися у
стрілецьких руках по просторій хаті.

І ніхто з нас не вдержався сидіти на лаві.

Вабливі звуки коломийки самі визивали-кликали
в танець.

Танцював, як хто вмів. Аж у хаті дудніло.

Та не завжди наш музика грав нам коломийку.
Іноколи його очі глибокі впивалися скрипкою — на-
пружував струни — в ту хвилину він не мав на-
строю на „солодкі“ мелодії... Він грав свою „Сим-

фонію“, що зродилася в нього одної ночі в окопах
на Пяві...

Грав нам, грав, аж смичок угинався, а всі струни
його пальцями розсипали водоспад звуків; лагідні
й тривожні тони прями мов на веретені мелодію,
якої ми ще ніколи не чули: мелодії сурові, сур-
мяні й тривожні.

Ми крайньо зворушені ані не дихали, кожний
звук у його скрипці пролітав нашими жилами й
прудив кровю...

У той мент ми були на все готові, коли б тільки
надворі стійковий крикнув до вікна: „хлопці, алярм...“
— ми летіли б на край світа з крісами битися з
ворогами...

Такий був „наш музика“ Василь...

Я ще досі чую з далеких просторів стихійні
звуки тієї стрілецької „рапсодії“, що сталили й гар-
тували наші душі... Ще й досі лину з чужини
спогадами туди, де кров стрілецька напувала
землю.

В моїм житті я чув у Митрополії не один кон-
церт великого міста, але вір мені, Василю, що твою
„рапсодію“ (пробач, що так її охрестив) — не міняв
би ні за що, за найкращі композиції світа.

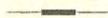
Чи пам'ятаєш?... Був вечір чортківської слави...
На обрії палали вогні. У воздуху кипіло... Горіли
подільські лани... Дріжала земля... А ми йшли.
Ні, летіли вперед і вперед... По цілоденнім наступі
— на майдані в містечку Ягольниці сіли відпочити.

Нараз ми почули чарівні звуки твоєї скрипки, що довший час у смутку мовчала.

Ти нам грав тоді на славу перемоги нашої Зброї...

Як я бажав би хоч раз почути зблизька мелодію колишнього „нашого музики“.

Заграй нам, Василю, заграй на наше Прийдешне...

Під Монастирискими.

8-го червня зайнятий був Чортків, офензивна акція щойно почалася. Від Дністра по Збруч блискавкою летіла з уст до уст старшин і вояків вістка: „Наші наступають“.

Армія за ніч ожила, немов відродилася.

Прояснилися зневірені лиця, в похідних батавах валунала знову бадьора пісня, якої підчас довгого відвороту не було чути.

По лівім боці Дністра куріні XI, бригади певні в побіді рвалися вперед і 11-го червня бригада дійшла під Монастириска. На другий день заповіджений був загальний наступ. Наразі тільки 1-ша сотня в Пробовового Гуцульського Куріня пор. Г. Голинського дістала рано наказ — підійти ближче під містечко й прослідивши позиції противника, обсадити терен при головнім шляху.

Був гарний соняшний ранок. На синім небі ні хмаринки. Пташки щебетали, пролітаючи понад головами. Перед нами стелилися широкі подільські лани.

Наша сотня була в добрім настрої, хоч з ночі ніхто ока не зажмуривав. Фізичну втому гартував дух побіди, до того ще по дорозі прилучився до нас

наш давніший командант чет. Ковч, ранений свого часу під Городком. Радість з цього приводу була велика. На майдані заграла скрипка й цимбали. Сотня мов на весіллі пішла з четарем аркана.

„Раз пішов!“ Я кріпко держався дужих вояцьких рамен, а на команду булавного Гадийчука „три прибий!“ — ноги самі прибивали аж земля дудніла...

Рушили ми далі. Стежі нашої сотні в розстрільній підійшли під узгірря Монастириск. Ми мали одного „Люїса“, позаду підіздали дві легкі гармати.

Під містечком застава противника прийняла наші чети скорострільним вогнем. Перша чета булавного Гадийчука з лівого крила добігла до головного шляху й скрилася від граду куль під високий бетоновий міст. Стрілянина продовжувалася через двадцять хвилин.

Як стріли затихли, здавалося, що противник покинув уже окопи й подався у місто. Та він тільки причаївся, слідкуючи за нашими рухами. Наш командант четар Ковч та ще один четар (якого прізвище забув), булавний Гадийчук — разом нас вісім — пустилися зі скорострілом в окопи. Сотня залишилася на місці, щоб на наказ рушити за нами.

Входимо до старих окопів зі світової війни.

Окопи порожні. Тільки в ровах тліють ще недокурки французьких папіросів і качаються бляшанки з м'ясних консерв. Ці окопи тягнулися ляманою лінією в ліс. Ми залишили їх і пустилися в напрямі містечка.

Проїшли ледви кількадесять кроків — як за собою почули стріли.

Я оглянувся.

Вачу, противник підбігає ровами гусаком.

Вмить завертаємо назад...

Противник, схований в окопах, пражить нас крісовим вогнем, а скоростріл повернув на нашу сотню позаду.

Нас окружили.

Четар Ковч махає руками на сотню, яка розстрільною підходить на поміч.

Противник помітив нову небезпеку.

Сотню здержує сильним гарматним вогнем, а дві наші гармати проганяє гранатами. Стріляємо вже зблизька.

Під окопами йде бій на життя і смерть.

Командант 1-шої чети булавний Микола Гадийчук з простріленими грудьми лежить під ровом. Виступ зі своїм скорострілом (жалію, що забув уже його прізвище) пробиває нам дорогу: кидається як блискавка на всі сторони, отчайдушно заглядаючи смерті в очі. Вкінці куля поцілює його в голову. Умовкає кулемет...

Нам чотиром, з чет. Ковчем, удалося вирватися в матні. Один вояк і четар, якого прізвище я забув, попали в полон.

На другий день рано курені XI. бригади після навнятого бою заняли Монастириска, а вечером

чет. Ковч, два вояки й я виїхали підводою, щоб забрати тіла наших, що впали тоді при окопах.

Бул. Гадийчука найшли на боевищі роздягненого. Тільки в сорочці й босого. Вістун, герой від скоро-стріла, лежав з прошитою головою.

На краї Монастириск під лісом поховали ми своїх друзів-героїв у спільній могилі...

Ніч після бою...

(Сот. УСС Грицеві Голинському).

По битві...

Ніч тріумфу й слави покрила темінь.

Тут і там на бойовищі розсвітить світломет.

Умовкураган пекельного вогню. На фронті спокій!

Переможні гарячі дула дрімали в тиші...

Чортківська ніч благословила на вік-вічно прославлені стрілецькі баїнети, що того підвечера писали вогненними літерами під небом Поділля епохальну дату дня 8. червня.

По рішальній битві від смертельної втоми живе й мертве одпочивало — все гейби спало — під чорною габою Чортківської ночі. Тільки бойовики на всіх нових відтинках у передній лінії причаїлися до гарячої землі та уважно слідкували за рухами противника.

Подільська земля, зорана вогнем і залізом, палила їмні вагатовані тіла, а чорні стрілецькі обличчя від куряви пороху палали переможною радістю. В головах бойовиків від гурагану ще й тепер шуміло, бухало, в вухах свистало, дзвеніло...

А в розпалених стрілецьких грудях на всі струни грала гарфа сувору мелодію гармат...

...Переможну симфонію крові й заліза!!!

Бойовики в передній лінії зі своїми комендантами підсувалися в теміні вперед і наслухували... У воєнному запіллі — рушно... В нічній тишині скавулили в селі злякані собаки, іржали коні, по битім гостинці гуркотіли гармати, скрипіли обовні колеса...

Тривога, паніка, безплановий шалений відступ...

Суворі, чорні постаті підходили отчайдушно ближче й ближче на терен противника.

Останній чортківський наказ свого вождя...

„Наказую готуватися до рішального наступу-удару“ — виконали з великою самопосвятою, гордо й жертвенно!

Чортківська Ніч...

Ген за нами, в нашім запіллі, на малім клаптику Поділля всі частини 3 Корпусів УГА стояли у строгім поготовллі та ждали божого світанку. В булавах команд гарячково працювали армійські мізки над новими офензивними планами. Біля довгих столів машинописи писали накази, скрипіли пера, грали телефони по всій території, де жила Армія.

„Чортків! Чортків у наших руках!“

До всіх бригад, полків вислано депеші: Готується! Рано наступаєм!

Перед кватирами булавних команд стояли авта, на спочених конях приїжджали вістові та старшини фронткових частин. Швидко вбігали до селянських хат, інші ж таким темпом виходили з команди — з новими наказами — знову всідали на свої коні та летіли полями до своїх частин.

Білоголові вожді при відході дружньо стискали старшинам руки, а їхні обличчя сяяли радістю, як тик — там на фронті в передовій лінії.

До схід-сонця від Дністра по Збруч у бойовім, радіснім настрої полки й курені, в походових колонах, твердими кроками рушили тишу чортківської ночі...

Українська Галицька Армія рушила до бою!!!

Під Чорногорою¹⁾

Уривок зі спомину: „Перехід решток УГА в ЧСР“).

Була ніч... На поляні горіли вогні. Рештки славної Української Галицької Армії відпочивали під Чорногорою.

Була це їхня остання ніч на рідній землі.

Шістьдесятитисячна Українська Галицька Армія, що тому рік і два місяці перейшла за Збруч з гаслом на устах: „Через Київ на Львів“ — уже не існувала.

Тої ночі, зі звислих чорних хмар над Чорногорою, дощ падав і падав. Її рештки, виздоровці з тифозної гарячки, опинившись на рідних землях, оточені з усіх сторін ворогами, не мали вже більше сили продовжувати дальшу боротьбу за здійснення своїх ідеалів: пробивши шлях карпатськими лісами, готовилися до дальшого походу за межі Батьківщини.

Була це ніч великого смутку. Стрільці й старшини, перемочені до нитки, сиділи біля вогнів зі сумними обличчями, а на верхах гір неботичні корони смерек співали монотонну пісню на прощання...

¹⁾ Цілий спомин друкований у „Новому Шляху“ 1938. в Саскагуні.

— Прощай, Рідний Краю, прощай! — говорили в грудях стрілецькі серця. — Прощай, та не на завжди! — молився пошрамованими устами четар Кунік в Косова.

Кінець славної епопеї... Темна ніч під Чорногорою дописала останню сторінку...

Останнє майно У. Г. А. пішло з димом ватри. Було неможливо в технічних причин перевезти велике число обовів через правічні карпатські ліси. Сотник Зу-кий тяжко прощався зі своїми гарматами, що на всіх фронтах прошивали залізом ворога...

Рушави... Білоголові вожді, наче ті легендарні ватажки славного Олексі..., підходять вперед, підходимо й ми. Лівемо гушавиною на шпилі Чорногори. Згори тече... Валяться поточки води, бродимо по коліна в болоті. Навантажені коники-гуцулики вгинаються під тягарем харчів; падають на коліна, мішки в хребтів котяться у болото.

Хвилина відпочинку. Спочені коні тяжко віддикають. Тягнемо мішки з болота, знову перев'язуємо, хтось ззаду кричить: „Гей там напереді, не здержуй кольони!“

Підлізавмо знову на гору „спасіння“. Через гушавину продирається світло. Світає...

„Слава Богу, буде день!“ — сказав поручник Л-ний, що за мною підганяв коня.

Досхід сонця ціла частина „закватирувалася“ на ровлогії полонині за Чорногорою. На чеськім кордоні, Команда Групи дала „маршрут“ полоненим полянам, а ми самі подалися лісами до містечка

Богданова на Закарпатті. Пробилися ми там пізнього вечера, де нас чеські війська роззброїли. Тут ми були два — три дні на вільних квартирах, трохи відпочили й рушили залізницею через Словаччину в північну Чехію до табору в Ліберці. (Кінний полк сот. Ріка Ярого залишився у Чопі). З наказу команди розвідного відділу я перейшов щераз карпатські ліси та опинився на рідних землях. Виконавши своє завдання, вернувся назад на Закарпаття. Вертався гордий, що свій останній військовий наказ Української Галицької Армії я сповнив для добра Батьківщини.

Син Закарпаття.

Одного осіннього підвечера 1920 р. я, голодний, обдертий, як жебрак бездомний, спинився над сивою Тисою в містечку Б. на Закарпатті. Мої опухлі, босі ноги палили мене граннею. Я вже не міг дальше пхати утомлене тіло й рішив тут заночувати.

У містечку на вулиці „привітали“ мене з вереском та галюканням недоростки Ізраїля. З усіх сторін вбігалися, мов дичина, на вулицю, а деякі видали за мною каміння.

А їхні батьки, пейсаті жиди зі зарослими пиками опирів, стояли біля своїх крамниць і ронили кроводілячі сльози над моїм убогим виглядом.

Я тоді зненавидів оцю фамілію вічного Асфера й заприсягся перед Тим над нами, що про цих „милых горожан“ на нашій землі — не забуду ніколи.

У таких прикрих умовах соромно було мені йти дальше вулицею. Ще підійшов кількадесять кроків, — біля деревляного мосту подався наліво, — перейшов леваду, й, вузькою стежкою дійшов під уагірря — до хати бідного селянина. Смеркалося... В хаті була темінь. Тільки в печі блимав лінново вогник і відбивався слабим рефлексом до

малих вікон. На високій печі звивалася в болях хвора жінка та жалібно зойкала. Її нарікання мене морозило.

На лаві під вікном сидів чоловік. Я поздоровив і попросив нічліг.

Він встав, розсвітив малий каганець, глянув на мене й запитався:

— А ви звідки?

— З Галичини.

— Руснак?

— Українець.

— Катуня?

— Так.

— Тому кілька днів, — каже селянин, — було ваших катунів (вожків) повно в нас. Жиди говорять, що їх гонять росіяне, які забрали Ворохту.

Я був дуже втомлений і сказав, що, на жаль, нічого не знаю про большевиків.

Наляв мені горщик квасного молока та вибачався, що немає в хаті хліба. Мав коло сорок літ, малого росту, дуже слабенький, з глибоко запаленими очима. Сів біля мене на широку лавку й почав нарікати на свої гаразди, на малі зарібки в лісі. Я не говорив і не чув його слів. У теплій хаті обняв мене сон.

Селянин побачив, що зо мною не мав мови, викликав мене до сіней, де я ляг під жорна на вязанку сіна й заснув твердим сном.

Рано мене збудив і вістував мені радісну новину.

— У нас у ночі були народини. Чуєте? Жінка породила хлопчика. Дмитриком назву. Не відходіть нікуди, я йду до міста. Вернуся скоро — мовив до мене.

Його очі сміялися... Був щасливий, що має сина...

Я встав, умився на дворі й уступив до хати подивитися на маленького Дмитрика.

В пеленках маленьке червоне немовлятко спало, ніби не дихало, а мамині очі — з високої печі — любовно слідили за дитиною.

Я вийшов непомітно з хати, сів на дрова біля перелаву й чекав на мого гостителя. Осіннє сонце гарно світило, але вже не гріло. Студений гірський вітер студив мої ноги. Ходжу, виглядаю, а селянин не йде й не йде.

Нарешті дочекався. Вже з далека до мене сміявся. Ніс на плечах повну тайстру.

„Я був у панотця. Завтра будемо христити. І кума вдибав... Ходіть до хати“, — заговорив.

Я подякував за нічліг і сказав, що мушу відійти.

— Та — куди? — здивувався. Положив на дрова тайстру, вийняв з неї хліб і солонину, відкрояв кущень і подав мені, а сам скочив до хати.

За хвилину вернувся. Відкрояв здоровий кусник хліба, солонини й подав мені зі словами:

— Коли часом будете близько нас, то прийдіть подивитися на нашого Дмитрика. Прийдіть!

Я обіцяв, що прийду. Подякував ще раз за хліб і сіль і подався у дальшу дорогу доганяти останні частини Української Галицької Армії. І я їх догнав у містечку Чопі, де саме закватирувалися.

Від тієї пори уплинуло 14 літ.

Я знову завітав на Закарпаття, до країни, де воєнки Української Галицької Армії — в бої під Сеготом — проливали свою молоду кров за своїх братів.

Довгі літа на чужині, переплітані сірими буднями, ніби загоїли мої рани... Загладили пам'ять про минуле. Я вже давно забув на мої опухлі ноги, але ніколи не забуду й не прощу жидам обіцяний старий порахунок.

Не забув і на Івана Тиرونяка, який — мене вигнанця у крайню хвилину прийняв, як рідного у свою хату.

Ще дома в Празі — перед виїздом на Закарпаття — я рішив завітати насамперед до нього зі скромним подарунком для старого Івана та його сина...

За 14 літ у містечку Б. сливе нічого не змінилося. Все тут стоїть, як перед тим. Тільки хитрі жиди зрозуміли туристичну кон'юнктуру, побілили на домах фасади, натерли футрини вікон і дверей червоною фарбою й так зі своїх смердячих шинків поробили якісь „гранд-готелі“.

Біля дерев'яного мосту я велів заставити коні, що везли мене з двірця, заплатив візникові й подався через зелену леваду до мого старого приятеля.

На подвіррі хлопець рубав дрова. Привітно запитав я його, чи тут живе Іван Тиرونяк.

Хлопчина (був це Дмитрик) відповів:

„Буде тому на Покрову п'ять літ, як тато померли, а мама пішли на торг до міста“.

— А ти називаєшся Дмитро? — питаю.

— Так. Так, — відповів хлопчина.

Настала мовчанка. Я відчував людський жаль за помершим добрим чоловіком. Сідаємо оба під хату. Дивлюся на Дмитрика. З маленького немовлятка за 14 літ виріс гарний хлопець. Його смагляве від сонця обличчя з чорною чуприною на голові та його цікаві очі, які на мене пильно дивилися, — робили на мене глибоке вражіння.

Я розказав йому, хто я, звідки приїхав і що в день його народин я ночував у їхній хаті, та що ми оба вже давно знайомі.

Здивований Дмитрик присів блжче мене й ще пильніше вдивлявся в мене своїми розумними очима.

Так ми сиділи може з дві години.

Я оповідав йому про нашу державу, наші змагання за Батьківщину, про наше військо, як наші герої боролися й умірали за Україну.

Дмитрик, на мое здивування, сказав мені, що вже про нашу Україну читав і знає з книжок за що наші билися.

— Я вже тричі читав, — мовив Дмитрик, — Василеву книжку (Гренджа-Донський) „На зустріч волі“. І в ній я дочитався, як наші хоробро билися за Україну. Тепер я знаю хто ми: ми всі тут українці, хоч нам у школі все казав учитель, що в нас живуть тільки „руски“.

Дмитрикови слова мене зворушили. Я не сподівався від цього 14-ти літнього хлопця — таких свідомих слів. Тепер я вірив, що біля мене сидить у забутій закутині майбутній вояк нашої армії.

Мама Дмитрикова з міста ще не вернулася домів. Ми йшли їй назустріч.

Емігрантська світлина.

З датою травня 1921 року тільки одна в мене заховалася світлина з побуту УГА в Чехословаччині. Нона зарамована над моїм столом на вічний спомин...

На память тим, що прийдуть по нас.

На ній півсотні стрільців з частини генерала Кравса.

Мала горстка тих вояків, що недавно тому на рідних землях, у кровавій Заграві падали ранені лицем до землі й знову вставали на ноги „готов“, бились проти всіх і своїми чинами творили так — величну славу своїй Батьківщині.

Де-котрих друзів по зброї я ще й досі ношу в добрій пам'яті.

Тих інших — два ряди в заді, хоч, як хоч морочу голову та ніяк не можу пригадати їхні славні прізвища.

Довгі літа — в їх уже сімнадцять — загладили пам'ять, і так вони — мої друзі — остали мені на моїй світлині тільки вояками без імен.

Однак я їх добре знаю... Чи ж можна забути? Старіючі стрілецькі обличчя, хрищені святим вогнем, я пізнав би на гони здалека, хоч від тої пори, що нас світлено — сивина покрила чуприни...

При першій стрічі з радости стиснув би їм руки глянуч до віч та й щиро промовив: „Це ти, Петре! Іване! Михайле!? Чи пам'ятаєте? Забули, як я?...

І здається, що я вже їх не побачу...

Пропали десь у широкім світі...

З нашого минулого тільки нам світлина остала.

І не раз я ходжу, блукаю по рушній столиці — думаю про них — очима слідкую по людях. Між тисячами людей великого міста я не стрінув ні одного колишнього друга з моєї світлини. Не має їх тут...

Стрільцька братія вже давно заміняла сірі однострої за будні робітничі блюзи й розпорошилася по цілім світі... Частина їх виїхала до різних держав і — ген за Океан... інші орють і сіють на рідних землях, а останні залишилися на перших постоях у холодній чужині...

Розкинені по усіх закутинах — забуті своїми...

Та тяжко боряться зі злиднями буднів...

Під тягарем емігрантського життя — вони фізично марніють, тільки спогад про минуле сталить їхню віру у краще майбутнє.

Живуть, забуті, на чужині й умірають...

О! Скільки ми вже їх поховали!...

Лишень з моєї світлини відійшло їх вісім — на вічний супочинок... Між ними й наш командант — майор Дичка Іван.

І де б ви не прийшли, всюди знайдете — на чужих цвинтарях, хоч одну стрільцьку могилу. Снять вічний сон у далекій чужині... І ніхто їх не згадає, не помолиться... Тільки їхні діти — чужинецьких

матерей якщо вони не відродяться — будуть споминати на Тих могилах, що їхні батьки були колись — воїнами Української Нації!

Нехай вам, друзі мої, — чужа земля буде легка!

А тим стрільцям, що ще живуть десь у Батьківщині й на чужині, що зі мною вірили й вірять, тим шлю палкий привіт!

Емігрантська світлина... Вона живим спомином до мене промовляє: Про вас Друзі... Де ви? Відгукніться!...

З М І С Т:

	Стор.
Перша ніч на галицькім фронті	7
І ми мали малих героїв	11
Святий вечір під Хировом	14
Маланка на фронті	16
Мазепинка	19
На Віденських бульварах	21
Наш музика	28
Під Монастирискими	31
Ніч після бою	35
Під Чорногорою	38
Син Закарпаття	41
Емігрантська світлина	47

ВИДАВНИЦТВО
„УКРАЇНЬСЬКА РОДИНА“

у Празі

Обгортка акад. графіка

Р. ЛІСОВСЬКОГО

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Друга частина спогадів і нарисів
НА РІДНІМ ФРОНТІ
готовиться до друку.

Видавництво
„Українська Родина“

видала :

1. С. Будко :

Українське небо
повниться

2. Степан Лисак :

На ріднім Фронті